

پایگاه های قانونی بانک مرکزی

اشاره

بانک مرکزی که عده ای آن را بانک بانک ها یا آخرین وام دهنده می دانند و گروهی دیگر، بانک ناشر اسکناسش می خوانند، به هر حال، یک نهاد مالی مهم و مؤثر است برای ایجاد توازن در اقتصاد کلان و در اکثر کشورهای جهان نیز با کاربردهایی اندکی متفاوت، حضور دارد، و نوع ایرانی آن هم در حال گذراندن پنجاه سالگی خود است و می رود تا "صاحبقران" شود.

به همین علت، موضوع ویژه این شماره را به بانک مرکزی اختصاص داده ایم با مطالب گوناگونی به شرح زیر است:

(۱) پایگاه های قانونی بانک مرکزی.

(۲) نهادی به نام بانک مرکزی و ارزیابی انتقادی عملکردها.

(۳) استقلال بانک مرکزی، از تئوری تا آزمون.

(۴) بانک مرکزی از لحاظ استقلال و پاسخگویی.

(۵) بانک مرکزی و پدیده ای به نام تورم.

امیدواریم که مورد توجه قرار گیرد.

سردبیر

بانک مرکزی ایران،
مسئول تنظیم و
اجرای سیاست
پولی و اعتباری،
بر اساس سیاست کلی
اقتصادی کشور است.

قبل از ورود به موضوع و آغاز بحث راجع به جنبه ها و ابعاد گوناگون مربوط به بانک مرکزی، لازم است به پایگاه های قانونی تأسیس این نهاد مالی توجه کنیم. نخستین سند قانونی که حکم بر تأسیس این نهاد در ایران نموده است، قانون بانکی و پولی کشور مصوب هفتم خرداد ۱۳۳۹ است. به موجب ماده ۲۸ این قانون:

(۱) به منظور حفظ ارزش پول و تنظیم اعتبارات، مؤسسه مستقلی به نام بانک مرکزی ایران تشکیل می گردد که دارای حق انحصاری انتشار اسکناس و پول فلزی خواهد بود.

(۲) مرکز اصلی بانک مرکزی ایران، تهران است، ولی در صورت اقتضای مصالح عالی کشور، می تواند به موجب تصویب نامه هیأت وزیران، مرکز به محل دیگری تغییر کند.

(۳) بانک مرکزی ایران می تواند شعب یا نمایندگی در هر جا ضروری بداند، تأسیس نماید و یا به بانک ملی ایران نمایندگی بدهد. بنا به مندرجات مجموعه قوانین و مقررات ناظر بر بانک ها و مؤسسه های اعتباری که در سال ۱۳۸۱ توسط بانک مرکزی منتشر شده است، در سال ۱۳۳۷ شمسی ایده تأسیس یک بانک مرکزی مستقل در شورای عالی اقتصاد مطرح گردید و متعاقب اتخاذ تصمیم شورای اقتصاد مبنی بر مطالعه درباره تشکیل بانک مرکزی، کمیسیونی متشکل از قائم مقام مدیر کل، معاون و رئیس اداره بررسی های اقتصادی و مالی بانک ملی ایران به علاوه فرانسوا کراکو (مشاور اقتصادی و مالی) در بانک ملی ایران تشکیل گردید و پیش نویس قانون مربوط

را تهیه کرد. این پیش نویس پس از تجدیدنظرهای مکرر، در تاریخ هشتم دی ماه ۱۳۳۷ برای اظهار نظر به دبیرخانه شورای عالی اقتصاد ارایه شد و سرانجام پس از بحث و اظهار نظرهای گوناگون "لایحه اساسنامه بانکی و پولی ایران" در تاریخ دهم آذرماه ۱۳۳۸ به صورت ماده واحده ای به مجلس شورای ملی تقدیم گردید. در بیست و سوم اسفندماه همان سال هم به کمیسیون های مشترک دارایی و دادگستری مجلسین اختیار داده شد که لایحه بانکی و پولی کشور را تصویب نمایند. بر این اساس، در تاریخ هفتم خردادماه ۱۳۳۹ "قانون بانکی و پولی کشور" به تصویب رسید و به دولت ابلاغ شد تا برای مدت پنج سال به شکل آزمایشی به مورد اجرا گذاشته شود.

بالتصویب این قانون، مجوز تأسیس یک مؤسسه مستقل به منظور حفظ ارزش پول و تنظیم اعتبارات و با حق انحصاری انتشار اسکناس و ضرب پول فلزی، صادر گردید و وظایف و اختیارات بانک ملی ایران هم به دو قسمت تفکیک شد و بخش مربوط به بانکداری مرکزی در بانک جدید که همان بانک مرکزی باشد، تمرکز یافت. سپس با انتصاب رئیس کل بانک مرکزی در تاریخ هجدهم مرداد ماه ۱۳۳۹، بانک مرکزی ایران رسمیت پیدا کرد.

دومین سند قانونی درباره بانک مرکزی، قانون پولی و بانکی کشور مصوب هجدهم تیرماه ۱۳۵۱ است. ماده ۱۰ این قانون مسؤلیت و اهداف بانک مرکزی را به شرح زیر مقرر داشته است:

(۱) بانک مرکزی ایران، مسؤول تنظیم و اجرای سیاست پولی

و اعتباری، براساس سیاست کلی اقتصادی کشور می‌باشد.
 ۲) هدف بانک مرکزی ایران، حفظ ارزش پول و موازنه پرداخت ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و کمک به رشد اقتصادی کشور است.

۳) بانک مرکزی ایران، دارای شخصیت حقوقی است و در مواردی که در این قانون پیش بینی نشده است، تابع قوانین و مقررات مربوط به شرکت های سهامی خواهد بود.

۴) بانک مرکزی ایران، جز در مواردی که قانون صریحاً مقرر داشته باشد، مشمول قوانین و مقررات عمومی مربوط به وزارتخانه ها و شرکت های دولتی و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت و هم چنین مشمول مقررات قسمت بانکداری این قانون نمی‌باشد.

۵) سرمایه بانک مرکزی ایران، سیصد میلیارد ریال است که از محل سرمایه قبلی بانک و تفاوت ناشی از اجرای ماده یک این قانون و اندوخته های بانک تأمین شده و متعلق به دولت است که تماماً پرداخت شده است. سرمایه بانک به پیشنهاد مجمع عمومی و تصویب هیأت وزیران ممکن است افزایش یابد.

۶) مرکز اصلی بانک مرکزی ایران، تهران است و در صورت اقتضای مصالح کشور، می توان با تصویب هیأت وزیران به محل دیگری منتقل نمود.

۷) بانک مرکزی ایران می‌تواند در هر محل لازم بداند، شعبه تأسیس نماید و یا به هر یک از بانک های کشور نمایندگی بدهد.
 ۸) انحلال بانک مرکزی ایران، فقط به موجب قانون امکان پذیر است.

این قانون سپس به تفصیل به شرح وظایف، اختیارات، ارکان و مقررات عمومی مربوط به این موضوع پرداخته است. قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) مصوب هشتم شهریور ۱۳۶۲ نیز سومین قانونی است که به موضوع بانک مرکزی پرداخته و در فصل چهارم تحت عنوان "بانک مرکزی ایران و سیاست پولی" چنین مقرر داشته است:

ماده ۱۸) بانک مرکزی ایران که از این پس، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نامیده می شود، در مورد شرکت های دولتی که سهام آن ها صدرصد متعلق به دولت نیست، فقط می تواند طبق عملیات مجاز در این قانون عمل نماید.

ماده ۱۹) سیاست اعتباری و تسهیلات اعطایی کوتاه مدت (یک ساله) به پیشنهاد مجمع عمومی بانک مرکزی و تصویب هیأت دولت تعیین شده و سیاست اعتباری و تسهیلات اعطایی پنج ساله و درازمدت در ضمن لوایح برنامه های عمرانی پنج ساله و درازمدت کشور جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم می شود.

ماده ۲۰) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در حسن اجرای نظام پولی و اعتباری کشور می تواند با استفاده از ابزار ذیل، طبق آیین نامه ای که به تصویب هیأت وزیران می رسد، براساس ماده ۱۹ در امور پولی و بانکی دخالت و نظارت کند... آیین نامه فصل چهارم قانون عملیات بانکی ربا (بهره) نیز موضوع بانک مرکزی و سیاست پولی را به نحو مبسوط تری مورد توجه قرار داده و چنین مقرر داشته است:

ماده ۱) بانک مرکزی براساس سیاست کلی اقتصادی و

اولویت های تعیین شده و هم چنین با در نظر گرفتن وضع پولی کشور، خطوط کلی سیاست اعتباری و سیاست اعطای تسهیلات بانکی برای دوره هر برنامه - اعم از پنج ساله و یا دراز مدت - را با توجه به آثار اقتصادی آن، تنظیم می نماید تا پس از تأیید شورای پول و اعتبار، ضمن لوایح برنامه های عمرانی مربوط جهت مجلس شورای اسلامی تقدیم گردد.

ماده ۲) بانک مرکزی حداکثر تا پایان آبان ماه هر سال، براساس سیاست ها و اولویت های موضوع ماده یک این آیین نامه، سیاست کلی اعتباری و هم چنین سیاست اعطای تسهیلات بانکی کوتاه مدت (یک ساله) برای سال بعد را با تأیید شورای پول و اعتبار، تنظیم و برای پیشنهاد جهت تصویب هیأت وزیران، به مجمع عمومی بانک مرکزی ارسال خواهد داشت.

ماده ۳) در حسن اجرای سیاست پولی و اعتباری و حفظ ارزش پول، بانک مرکزی می تواند علاوه بر بکارگرفتن ابزار سیاست پولی موضوع قانون پولی و بانکی در حدی که مغایر مفاد قانون عملیات بانکی بدون ربا نباشد، با تصویب شورای پول و اعتبار، با استفاده از ابزار ذیل، در امور پولی و بانکی دخالت و نظارت کند...

رؤسای کل بانک مرکزی

بانک مرکزی ایران که در سال ۱۳۳۹ متولد شده و در سال ۱۳۶۲ نامش به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تغییر یافته است، در حال رسیدن به پایان پنجاه سالگی است. اگرچه پنجاه سال برای یک نهاد دولتی، به معنای پیری نیست، ولی جوان ها هم باید از خودشان مواظبت کنند تا به پیری زودرس دچار نشوند، چون به قول لئون تروتسکی: پیری، نا منتظرترین چیزی است که به سراغ انسان می آید.

بانک مرکزی ایران در این پنجاه سال، ۱۷ رییس کل داشته که دو نفر از آنها دو بار این سمت را احراز کرده اند. نام و نام خانوادگی و سال تصدی پست ریاست آنان بر بانک مرکزی به شرح جدول زیر است:

نام	نام خانوادگی	سال تصدی
ابراهیم	کاشانی	۱۳۳۹
علی اسفندی	پورهمایون	۱۳۴۰
مهدی	سنتویی	۱۳۴۲
خلیلا	فرمانفرمایان	۱۳۴۸
مهدی	سیمی	۱۳۴۹
عبدالمجید	جهانشاهی	۱۳۵۰
محمد	پیکانه	۱۳۵۲
حسن علی	مهران	۱۳۵۲
یوسف	خوش کیش	۱۳۵۶
محمدعلی	مولوی	۱۳۵۷
علی رضا	نوری	۱۳۵۸
سید محسن	نوربخش	۱۳۶۰
محمد	قاسمی	۱۳۶۵
سیدمحمدحسین	عابدی	۱۳۶۸
سیدمحسن	نوربخش	۱۳۷۳
محمدجواد	وهاجی قائم مقام رییس کل*	۱۳۸۲
ابراهیم	شیانی	۱۳۸۲
مهدیاسپ	مقناهری	۱۳۸۶
محمد	نهادی	۱۳۸۷

نخستین قانونی که حکم بر تأسیس بانک مرکزی داده، قانون بانکی و پولی کشور مصوب هفتم خرداد ۱۳۳۹ است.

* بنابر مفاد قانون پولی و بانکی کشور، آقای محمدجواد وهاجی، قائم مقام ریاست کل، در زمان فوت آقای دکتر محسن نوربخش (اوایل سال ۱۳۸۲) با اختیارات ریاست کل، اداره بانک را عهده دار بوده است.